

ȘTEFAN PASCU

**DIN RĂSUNETUL
PROCESULUI MEMORANDIST
ÎN MASELE POPULARE**

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SIBIU, 1944

TIPARUL INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE „DACIA TRAIANĂ” S. A.

EXTRAS DIN TRĂNSILVANIA, ANUL 75, Nr. 8-9

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ȘTEFAN PASCU

**DIN RĂSUNETUL
PROCESULUI MEMORANDIST
ÎN MASELE POPULARE**

BCU Cluj / Central University Library Cluj

SIBIU, 1944

ȚIPARUL INSTITUTULUI DE ARTE GRAFICE „DACIA TRAIANĂ” S. A.

DIN RĂSUNETUL PROCESULUI MEMORANDIST IN MASELE POPULARE

Timp de o jumătate de veac s'a scris mult asupra acestui important moment din trecutul Românilor transilvani. Aproape totdeauna s'au repetat însă aceleași lucruri, uneori sub altă formă sau dându-li-se o nouă interpretare. S'a înfățișat până acum procesul Memorandului numai încât îi privea pe membrii comitetului național, trași înaintea curții cu jurați din Cluj, cu toate că se repeta mereu că aceștia n'au fost decât mandatarii poporului, că ei n'au acționat decât la indemnul și pentru binele acestuia. S'a ignorat aproape cu totul răsunetul pe care l-a stârnit procesul în sufletul poporului român din Transilvania care, întradevăr cu această ocaziune, a dovedit odată mai mult că între el și conducătorii săi exista o legătură indestructibilă, că acei conducători și-au identificat deplin sbuciumările cu ale poporului din mijlocul căruia s'au ridicat. Ignorarea elementului popular cu ocaziunea înfățișării procesului memorandist s'a datorit lipsei de documentare asupra acestuia în operele din care istoriografii și-au cules informațiunile la studierea acestui proces. Istoricii de până acum nu s'au dus la un izvor foarte prețios și nebănuit de bogat, nu numai pentru momentul respectiv, dar pentru întreg veacul al XIX-lea din trecutul transilvan, la ziarele contemporane, fără consultarea cărora o istorie completă a poporului român din Transilvania — și chiar de dincolo de Munți — în veacul trecut nu se poate scrie.

Cercetând ziarele românești contemporane procesului memorandist, câte se găsesc la Sibiu — cele ungurești lipsesc cu totul — am reușit să culeg știri foarte prețioase privitoare la răsunetul ce l-a stârnit procesul celor 25 de reprezentanți ai Românilor în masele poporului dela sate. Știrile acestea merită să fie cunoscute de un cât mai mare număr de Români, deoarece felul cum a înțeles să-și manifeste adeziunea și

să participe poporul dela sate din toate colțurile Transilvaniei la procesul conducătorilor lui, constituie unul din cele mai impresionante și totodată unul din cele mai importante capitole din sbuciumatul nostru trecut, dovedind atât prietenilor, cât mai ales dușmanilor, că într'o asemenea stare de spirit nu numai că încercările lor de desnaționalizare erau sortite să rămână fără niciun rezultat, dar că ceasul izbânzii poporului român se apropia cu pași repezi.¹⁾

Lupta țăranilor români din Transilvania pe teren politic începuse veacuri înainte, ea se intensifică însă după anul epocal 1848 când și-au dat seama că prin numărul și importanța lor nu mai puteau fi considerați o cantitate neglijabilă în afacerile publice ale țării și că, vrând-nevrând, oficialitatea va trebui să țină seamă de ei. Cu ocaziunea condamnării lui Aurel C. Popovici, autorul principal al *Replicei*, adrese de aderență îi sosesc din mai multe sate, iscălite de mai multe zeci de țărani români. Simion Bratu din Tilișca scria cu această ocaziune lui Aurel C. Popovici următoarele: „Și voi martirii românismului nu vă temeți de temnițele ungurești, de unde are să vină libertatea poporului român, că toată românimea din Europa vă admiră curajul ce aveți; nu desperați, că și noi câteva milioane de Români vă urmăm”.²⁾ Astfel de adrese trimit Românii din Igrîș, iscălită de 44 persoane, cei din Turda iscălită de 17 persoane.³⁾ Unii dintre țărani manifestau o atitudine de-a-dreptul amenințătoare, revoluționară, la adresa oficialității care asupra poporului și-i condamna conducătorii. De aceea chiar și unii dintre ei au fost trași în fața judecății, cum a fost același Simion Bratu din Tilișca⁴⁾ care cu această ocaziune avea îndrăzneala să afirme următoarele: „Să nu cugete nimeni că numai câțiva inteligenți sunt nemulțumiți cu stăpânirea actuală, ci întreg poporul român este nemulțumit, că eu sunt din popor și eu văd mai bine decât domnii de sus cât e de nemulțumit poporul. Mai ales de când cu demonstrațiunile dela Turda, Arad și Oradea Mare, așa a intrat în poporul român un simț național încât nu va fi putere în lume care să-l desfacă de programul partidului național...” Intrebat ce l-a îndemnat să adere la procesul intentat lui A. C. Popovici, Simion Bratu răspunde: „Pentru că

1) Cf. Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*. Blaj, 1944, p. 254.

2) *Foaia Poporului*, 1894, II, Nr. 12 din 3/15 Aprilie.

3) *Ibidem*, Nr. 14 din 7/29 Aprilie și *Tribuna*, 1894, XI, Nr. 73 din 12/24 Aprilie.

4) S. Bratu a fost condamnat la 20 zile, I. Munteanu și Aurel Lazăr la câte 6 săptămâni, I. Băbuțiu la 30 de zile, Gh. Lupu la 14 zile, Nichita Suia și M. Bungearzan la 2 luni, I. Baciuc, C. Pop, A. Anca, E. Mureșan, Tr. Deac, T. Moldovan, I. Timaru, I. Bârseanu și I. Mureșanu au fost condamnați cu această ocaziune la câte 3 luni. Cf. V. Gionea, *Procese politice de presă ale Românilor din Transilvania*. Brașov, 1944, p. 22.

văzându-se (condamnații) îmbărbătați și de oameni din popor, suferă mai cu tărie... Eu sunt Român și vreau să mor Român și îmi iubesc patria, națiunea și limba cu care m'am născut. Pentru că tot omul care nu-și iubește națiunea și limba lui, acela e un renegeat și un mizerabil și acela nu va fi fericit nici în acest veac, nici în cel viitor, iar cine își iubește națiunea și limba până în sfârșit, acela va fi fericit".¹⁾

Mintea luminată, curajul și iubirea de neam și de limbă a lui S. Bratu se găsea la mulți dintre țărani români din Transilvania dela sfârșitul veacului trecut și aceștia făceau dovada deplină ori de câte ori li se prezenta ocaziunea. Nu există adunare în acea vreme, cu orice scop s'ar fi convocat: să discute proiectul de lege privitor la căsătoria civilă, chestiuni de ordin bisericesc, școlar sau economic, la care să nu se adune popor numeros și să nu discute probleme de ordin național. Astfel la o adunare convocată la Alba-Iulia pentru ziua de 5 Aprilie 1894, cu scopul de a discuta probleme de ordin bisericesc, se adună peste 3000 de țărani din împrejurimi, cu toate că adunarea fusese oprită în ultimul moment.²⁾ Câți s'ar fi adunat dacă ea s'ar fi ținut își poate închipui oricine. Proiectându-se ridicarea unui monument lui Avram Iancu, țărani sunt cei mai zeloși în a-și da obolul și a face propagandă în acest scop, prin viu graiu sau prin liste de subscripțiuni. Așa într'un asemenea apel, Nicolae Lăzărescu, econom în Șiria Aradului spunea celorlalți țărani între altele: „Fraților țărani! Precum eroul nostru a știut să jertfească totul pentru națiune, așa și noi trebuie să jertfim o parte din prisosul nostru pentru el, pentru podobirea mormântului lui”.³⁾

Toate aceste mișcări și răbufniri izolate nu erau decât preludiul aceleia ce peste o lună și ceva va cuprinde întreagă țara transilvană dela un capăt la altul și care va răscoli masele populare până în cele mai ascunse unghiuri ale țării, luând proporții amenințătoare pentru șubreda alcătuire dualistă. Și a fost atât de spontană această mișcare tumultuoasă a maselor, încât cuvintele prefectului de pe Târnave din 1848, Vasile Moldovan că „însuși Creatorul lucrează în inimile națiunilor la epoci mari,⁴⁾ referindu-se la entuziasmul poporului român ma-

¹⁾ *Tribuna* Nr. 64 din 24 Martie—5 Aprilie și *Foaia Poporului*, Nr. 12 din 3/15 Aprilie.

²⁾ Cf. *Tribuna*, Nr. 73 din 12—24 Aprilie. Apelul prin care era chemat poporul la adunarea din Alba-Iulia, iscălit de Matei Nicola ca președinte și de prof. Nicolae Ivan ca secretar, este publicat, împreună cu un apel al *Foii*, pe întreagă pagina primă. Cf. *Foaia Poporului* Nr. 10 din 1 Aprilie—20 Martie.

³⁾ *Foaia Poporului*, Nr. 12 din 3/15 Aprilie.

⁴⁾ V. Moldovan, *Memorii din anii 1848—49*. Brașov, 1895, p. 21.

nifestat în anii 1848—49, se pot aplica cu deplină justificare și pentru primăvara anului 1894. În toate satele și orașele transilvane țărani se pregăteau să dea răspunsul cuvenit oficialității șoviniste. Adunări și adrese de protestare de un caracter aproape revoluționar au loc peste tot. Pretutindeni unde se simțea vreo mișcare, vreo adunare, reprezentanții țăranilor nu lipseau, ținând să-și spună răspicat cuvântul pentru a fi auzit de aceia care voiau cu tot dinadinsul să separe cauza conducătorilor de aceea a poporului. Este cum nu se poate mai frumoasă și mai semnificativă — dovedindu-se încăodată că țăranul român din Transilvania pe lângă sentimentele sale de curat patriotism era dăruit cu o minte și cu o judecată ce ar face cinste celui mai civilizat popor din lume — scrisoarea pe care o trimite *Foii Poporului* în preajma sărbătorilor Sf. Paști, Ioan Doda, plugar de pe valea Mureșului — probabil valea Mureșului bănățean căci aici este frecvent numele de Doda — în care spune: „Trăim în adevăr nu numai în săptămâna Patimilor marelui luptător pentru dreptate, Fiul lui Dumnezeu, ci totodată și în veacul patimilor neînfricatului luptător pentru dreptate neam românesc din Țara ungurească.

„Dat era în judecată, în săptămâna aceasta, Cel mai mare binevoitor al lumii, al omenirii, Fiul lui Dumnezeu, dată e în judecată în săptămâna aceasta cel mai mare binevoitor al acestei patrii, al acestei țări, Poporul Român întreg.

„Osândit a fost de pățimașii și nedreptii judecători jidovi și răstignit Fiul lui Dumnezeu în ziua de Vineri, în Vinerea Mare, osândit va fi și neamul nostru român zece zile mai târziu, de judecătorii unguri, binevoitori lui întocmai precum Jidovii lui Christos.

„Dragii mei frați, cărturari și săteni!

„În zilele acestor sfinte sărbători, prin veselia voastră și prin clipele voastre de fericire, nu uitați a vă aduce aminte și de marii voștri bărbați naționali, care peste o săptămână vor avea să stee în fața juzilor maghiari, siguri de o aspră judecată, siguri de o aspră osândă, siguri că își vor pierde libertatea și siguri că își vor pierde averile multe-puține câte le au, întorcându-se dela Cluj acasă săraci.

„În veselia și în fericirea voastră gândiți-vă și la ei, ca să-i ajutăm întru purtarea grelelor cheltuieli și să-i mângăiem în sufletul lor...

„Porniți, ajutați, ca să arătăm dușmanilor că și noi mult putem, dacă voim și ne punem la lucru...”¹⁾

Cât de puțin psihologi și cât de rău cunoscători ai realităților erau stăpânitorii de atunci și cât de mult și-au greșit aceștia calculele,

¹⁾ *Foia Poporului*, Nr. 14 din 17/29 Aprilie.

se invederează dintr'un articol apărut la începutul lunii Mai în ziarul clujan *Ellenzék*. „Niciodată — se spunea în acest ziar — nu s'a dat prilej mai bun decât prin procesul Memorandului de a se arăta cât de mult se umflă, cât de mult vorbesc numai în numele lor și a câtorva sute de sprijinitori acești domni, care vorbesc în numele poporului român“. Cea mai bună desmințire și cel mai aspru răspuns l-au avut Ungurii din partea aceleiași popor român, din partea țărănimii române care cu acest prilej s'a dovedit mai identificată ca oricând cu acțiunea conducătorilor săi.

Așa, înainte să fi părăsit membrii comitetului național Sibiu, pentru a lua drumul Clujului, Golgota românească, cum îl numea poporul român — numele este adoptat și de un ziar ce a apărut cu această ocaziune la București, *Golgota* — se ținu la Sibiu o adunare, urmată de un banchet, la care participă numeros public, compus din intelectuali, meseriași și țărani. Ca de obicei, se ținură cuvântări de mărire și de îmbărbătare a celor care peste puțin trebuiau să stea pe banca acuzaților la Cluj. Între acestea a fost și a d-șoarei Agneta Cristea — astăzi văd. Măcelariu — care predă președintelui, Dr. Ioan Rațiu o frumoasă cunună din frunze de stejar, cu petale în culorile naționale și cu inscripțiunea: *Totul pentru națiune*. În mijlocul acelei mari însuflețiri se ridică țaranul din Poiana Sibiului, Ilie Oprean, și într'o scurtă dar simțită cuvântare, expune suferințele poporului român din Transilvania, încheind astfel: „Astăzi d-l Rațiu cu partidul național nu zice numai „Deșteaptă-te Române“ — referindu-se la anul 1848 — ci deșteptați-vă toate popoarele subjugate din Austria“.1)

A doua zi membrii partidului câți se găseau la Sibiu au luat drumul Clujului. Calea parcursă de ei dela Sibiu la Cluj, a fost o adevărată cale triumfală. La Sibiu poporul din împrejurimi se adunase în număr de mai multe mii, în frunte cu preoții și cu învățătorii satelor, manifestând entusiast pentru cei ce plecau, iar femeile cu brațele încărcate cu flori le așterneau calea. La plecarea trenului, un freamăt prevestitor a umplut gara, iar *Răsunetul* lui Andrei Mureșianu cu strofa:

„Murim mai bine în luptă cu glorie deplină,
Decât să fim sclavi iarăși în vechiul nost pământ...“

răsuna din toate piepturile. La Ocna Sibiului, deși ploaia curgea și-roaie, bărbați, femei și copii cu satele întregi au ieșit în calea trenului cu buchete de flori și cununi. Zărind pe membrii comitetului național au izbucnit în strigăte frenetice, iar femeile cu lacrimi în ochi aruncau

1) *Tribuna*, Nr. 82 din 23 Aprilie—5 Mai.

flori în compartimele lor. La Loamneș însuflețirea a fost și mai mare. Aici preotul în fruntea satului a ieșit întru întâmpinarea trenului, în timp ce clopotele din turnul bisericii sunau a sărbătoare. „E indescribibilă mișcarea ce am văzut aici — scria corespondentul *Tribunii*. Când trenul s'a oprit, aclamări orcanice au întâmpinat pe membrii comitetului ieșiți la fereastră, iar cupeul în care se găsea d-l Dr. Rațiu a fost inundat de flori". Un învățător a pronunțat cuvintele: „Memorandumul este jalba poporului român, procesul ce vi se face este procesul națiunii". Când s'a pus în mișcare trenul s'au văzut sute de ochi lacrimând și sute de țărani cu capetele aplecate făcând emoționați semnul sfintei cruci.¹⁾ La Șeica Mare și la Calvasăr alte mii de țărani au întâmpinat trenul. Deși jandarmii i-au ieșit înainte, poporul n'a putut fi împiedecat a-și manifesta adeziunea față de acuzați prin aclamări și sute de buchete de flori. Același lucru s'a întâmplat în haltele următoare dela Agârbiciu și Frâua (Axente Sever). Din Ocna și până la Copșa, peste tot la plecarea trenului miile de țărani au cântat *Răsunetul*.

Cea mai impresionantă manifestațiune a fost la Copșa. Aici nu numai românimea din localitate, ci și din împrejurimi s'a adunat în număr de vreo 10.000, în frunte cu 40—50 de preoți. Nefiindu-le permis să intre în gară, s'au înșirat de-a-lungul șoselei și au trimis o deputațiune ca să roage pe membrii comitetului național să coboare la dânsii. Sosind în mijlocul lor, o adevărată furtună de strigăte „să trăiască” și o adevărată ploaie de flori i-au întâmpinat pe aceștia. Țăranii bătrâni cu lacrimi în ochi se îmbulzeau să sărute mâna președintelui partidului. Reîntorși în gară, membrii partidului național au trebuit să se reîntoarcă din nou în mijlocul mulțimii, deoarece noi cete de țărani sosiră și voiau să-i vadă. „Cu florile aduse aici și până aici de popor, fără nicio exagerare s'ar putea umplea un vagon” — scria corespondentul *Tribunei*.²⁾ Dela o vreme iureșul mulțimii a disconsiderat porunca jandarmilor și a intrat ca un puvoi în curtea dinaintea restaurantului gării și a încins acolo hore vesele și jocuri călușerești.

Din Copșa a fost expediată următoarea telegramă lui Eugen Brote, expatriat în „Țară”. „Zece mii de Români, ieșiți întru întâmpinarea acuzaților plecați la Cluj, salută pe membrii expatriați ai comitetului central și vă asigură că și din depărtare ai noștri sunteți și ai voștri suntem”.³⁾ La plecarea trenului din Copșa, strigăte frenetice de „să

¹⁾ *Tribuna*, Nr. 82 din 24 Aprilie—5 Mai.

²⁾ *Tribuna*, Nr. 82 din 24 Aprilie—5 Mai.

³⁾ *Ibidem*.

trăiască" ieșeau din toate piepturile și cu o mare însuflețire s'a intonat *Răsunetul*, repetînd de zeci de ori versurile:

*Murim mai bine 'n luptă cu glorie deplină
Decît să fim sclavi iarăși în vechiul nost pămînt.*

Ca și dela Sibiu la Copșa, așa și dela Copșa la Cluj, acuzații au fost primiți în toate gările de entuziaste manifestațiuni populare. Dela Copșa până la Blaj mulțimea era înșirată cordon de-a-lungul liniei ferate. În toate gările trenul era întâmpinat de mulțimea poporului român în haine de sărbătoare cu flori și cununii. La Micăsasa, Husușău și Mănărade, acuzații au fost primiți cu aclamațiuni entuziaste. La Blaj aclamațiunile au atins punctul culminant. Gara orașelului nu mai cuprindea mulțimea adunată din împrejurimi, care la aparițiunea trenului, din mii de piepturi, aclamând pe acuzați, a asaltat vagoanele. Câți au putut s'au urcat în tren ca să însoțească pe acuzați până la Teiuș.¹⁾

La Crăciunel și la Bucurdea aceeași însuflețire. La Cisteiu mai multe sute de țărani au întâmpinat trenul cu flori. Același lucru s'a întâmplat și la Mihalț. La Teiuș s'au repetat scenele dela Copșa și Blaj, poporul care se ridica la peste 2000 de persoane, cerând acuzaților să coboare în mijlocul lui. Însoțirea poporului, când Dr-ul Rațiu a ajuns în mijlocul mulțimii nu se poate descrie. Maghiarii au rămas încremeniți în fața acestei manifestațiuni. Nu departe de gara Teiuș, pe un câmp deschis altă mulțime de peste 2000 de persoane aștepta trecerea trenului. Femeile ingenunchiate își făceau cruce, însoțind pe cei care plecau de rugi fierbinți, în timp ce bărbații strigau între lacrimi: „să ajute Dumnezeu dreptății”. Mișcătoare a fost manifestațiunea poporului român la Aiud, unde autoritățile împiedecând intrarea poporului român în gară, acesta în număr de vreo 1000 de persoane, își manifesta din câmp întreagă azeziunea lui sufletească, în timp ce jandarmii se dedau la barbarii față de popor. Dela Uioara la Cucerdea (Războieni) trenul a trecut prin mijlocul mulțimii entuziasmate. La Ghiriș poporul era înghesuit înafara gării, nepermițându-i-se intrarea în gară.

¹⁾ I. Agărbiceanu, martor ocular, în *Licean odinioară*, descrie astfel manifestațiunea dela Blaj: „Cetele nesfârșite ale țărănilor de pe sate în port de sărbătoare umpleau toate coastele, de o parte și de alta a văii Târnavei Mari, de-a-lungul liniei ferate. În apropiere de linie, pe șes, nu-i lăsară jandarmii să pătrundă. În Blaj însă elevii răsbură alergând dintr'un loc în altul alungați de jandarmi, până la linie și aclamară cu însuflețire pe memorandiști...

Din manifestația dela procesul Memorandului rămaseră inscripții cu var până în anii de mai târziu, pe gardurile de lângă linia ferată: „Trăiască Dr. Ion Rațiu”, „Trăiască Dr. Vasile Lucaciu”, „Trăiască Memorandiștii”.

La Cara, la Apahida și la Someșeni, la apropierea trenului poporul entuziast cânta *Deșteaptă-te Române*.¹⁾

Correspondentul *Tribunei*, sintetizează descrierea călătoriei acuzaților dela Sibiu la Cluj astfel: „După o călătorie triumfală, întâmpinați în tot parcursul, la toate gările și haltele de mulțimea poporului român, adunat cu mic cu mare, bătrâni, bărbați, juni, tineri, fete, fetițe, cu toții în vestmânt de sărbătoare, aclamați pretutindeni de mii de glasuri, încărcăți de flori, de buchete și de coroane, oferite în toate stațiunile de deputațiunile fetelor române, în auzul aproape neîntrerupt al imnului „Deșteaptă-te Române”, membrii comitetului național, porniți din Sibiu în frunte cu venerabilul președinte d-l Dr. Ioan Rațiu, au intrat în gara Cluj, la orele 6 p. m.”²⁾

De manifestațiuni entuziaste au fost însoțiți la plecarea din Bistrița spre Cluj și acuzații Gherasim Domide și Gavril Tripon, cu care ocaziune s'au adunat mai multe mii de țărani din județ, cu o mulțime de cununi și buchete.³⁾ La plecarea sa spre Cluj, Gheorghe Pop de Băsești, în toate comunele pe unde a trecut a fost obiectul unor manifestațiuni însuflețite, fiind întâmpinat de popor cu preoții în frunte, femeile având brațele pline de flori.⁴⁾ Aceeași manifestațiune plină de însuflețire i s'a făcut lui Mihail Veliciu la plecarea sa din Chișineu-Criș.

La sosirea trenului ce aducea pe membrii comitetului, peronul gării din Cluj era înțesat de lume, alături de intelectualii români din oraș, fiind de față mare mulțime de popor din satele învecinate. La oprirea trenului, un frenetic „să trăiască” a izbucnit din toate piepturile. La apariția acuzaților, mulțimea însuflețită a intonat din *Răsunet*, strofa: *Preoți cu crucea 'n frunte*, în timp ce un buchet uriaș de flori naturale i-a fost oferit președintelui I. Rațiu. Intre aclamațiunile neîntrerupte, membrii comitetului și mulțimea ce li s'a atașat aproape la toate gările, au pornit într'un lung convoiu spre oraș.

Clujul ia îndată un aspect cu totul nou, își schimbă dintr'odată fața. Mulțimea poporului curgea din toate părțile spre Golgota românismului, iar prin cele patru intrări ale orașului mulțimea se revărsa neconținut. Spre Cluj mergea acum românimea: intelectuali, țărani din toate părțile. Dela Brașov sosesc 26 de vagoane pline cu Români, n'a fost comună din județ de unde să nu plece delegați, iar entuziasmul la gară cu această ocaziune era de nedescris — pentru înlesnirea călă-

¹⁾ *Tribuna*, Nr. 83 din 24 Aprilie — 6 Mai.

²⁾ *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie — 8 Mai.

³⁾ *Tribuna*, Nr. 83 din 24 Aprilie — 6 Mai.

⁴⁾ *Tribuna*, Nr. 82 din 23 Aprilie — 5 Mai.

toriei cărora se colectase suma de peste 1000 de fiorini;¹⁾ la Sibiu li s'au adăugat alți peste 1000 de Români; la Teiuș alți 5000 de Români au venit să sporească numărul celorlalți. Trenul dela Arad a adus peste două mii de țărani frunțași, preoți și învățători mai ales din părțile Timișoarei și a Oraviței.²⁾ A sosit popor chiar și din apropierea Tisei. Numai din Hunedoara, mai multe sate s'au prezentat în corpore în frunte cu vrednicul preot Suciuc, numărul țăranilor fiind mai mare de 2000. Mulți au plecat pe jos, mai ales dintre Moți, care și-au încărcat merindea pe 200 de cai.³⁾ În ziua de 8 Mai sosesc alți 4—5000 de Români din Sibiu, Săliște, Sighișoara, Arad, Chișineu, Bistrița, Abrud, Câmpeni etc.⁴⁾

Astfel putea raporta corespondentul *Gazetei Transilvaniei* la 8 Mai că „de ieri Clujul și-a schimbat fața. Cu toate trenurile și pe toate intrările Clujului veneau Români din toate părțile țării, cete, cete. Aproape toate satele din Transilvania sunt reprezentate astăzi la Cluj, Banatul-Timișana, Crișana, Maramureșul, Sălajul, Valea Bistriței, Munții Apuseni, cu un cuvânt toate colțurile locuite de Români și-au trimis reprezentanții săi la Cluj”.

În ziua de 8 Mai se aflau în Cluj peste 30.000 de Români — ziarul maghiar *Ellenzék* dă cifra de 40.000.⁵⁾ — Desdedimineată se vedeau pe străzile orașului zeci de mii de țărani români care dela hotelul „Hungaria”, unde erau găzduiți acuzații, până la Redută, unde se desbătea procesul, formau o mare de oameni de amândouă părțile străzii, manifestând pentru acuzați. Ca vuietul unei furtuni se înălțau spre cer strigătele de „vivat” și „să trăiască” ieșite din pieptul a peste 30.000 de oameni. Cei mai bătrâni spuneau că o manifestațiune atât de grandioasă nu s'a văzut decât pe „Câmpul Libertății” la 1848.⁶⁾ După desbaterile din ziua aceea, poporul și conducătorii săi s'au adunat în grădina Bánffy (Parcul orașului) unde cu o însuflețire ce întrece imaginația omenească — spune corespondentul *Tribunei* — ca dintr'un piept

¹⁾ *Gazeta Transilvaniei* din 1894, Nr. 91 din 26 Aprilie — 8 Mai. În raportul pref. de Brașov se dă suma de 2000 de florini. Cf. Zenovie Păclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a Românilor din Ardeal* în *Rev. Fundațiilor Regale*, I. 1934, part. 2, p. 96.

²⁾ *Dreptatea* din 1894, An. I, Nr. 91 din 25 Aprilie — 7 Mai și Nr. 93 din 26 Apr. — 8 Mai.

³⁾ *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie—8 Mai.

⁴⁾ *Ibidem*, Nr. 89 din 1—13 Mai și *Gazeta Transilvaniei* Nr. 91 din 26 Aprilie — 8 Mai.

⁵⁾ R. Patiția în *Amintirile lui, Transilvania*, 1944, Nr. 4—5, p. 288, dă cifra de 25.000.

⁶⁾ *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 94 din 29 Aprilie — 11 Mai.

au dat expresiune conștiinței lor naționale, dorinței de libertate, de cultură și de civilizațiune, dovedind în mod unanim că-și cunosc conducătorii și că sunt una cu ei și în bine și în rău. „Să fi fost cineva de piatră, era cu neputință să nu-l treacă fiori de emoțiune la vederea entuziasmului de care era însuflețit poporul adunat”,¹⁾ spune același corespondent. Acești țărani adunați în grădina Bánffy, au lansat un apel „*Către poporul român*” și l-au distribuit celor prezenți. În acest manifest, printre altele se spunea: „De aceea, în aceste zile grele, noi, poporul român, care suntem adunați în Cluj la această pertractare și cei ce împiedecați fiind n'au putut lua parte la ea, cu toții, într'un singur simțământ și un singur glas, să declarăm în auzul lumii întregi următoarele: 1. Memorandul este al nostru, al poporului românesc și comitetul național din încredințarea noastră l-a redactat și l-a așternut la M. Sa și l-a împărțit la popor; 2. Poporul român cere sus și tare autonomia Transilvaniei, ca noi poporul român să fim stăpâni pe soarta noastră; 3. Hotărîm în unanimitate, ca numai decât să meargă din mijlocul nostru o deputație la M. Sa, la Viena, și să-i spună M. Sale că nu mai putem trăi de necazurile multe ce ni le face această ocârmuire vitregă și nu mai voim să suferim starea înjositoare ce ni-au creat-o dușmanii și 4. Și dacă dușmanii M. Sale și ai noștri, vor împiedeca iară ca durerile și cererile noastre să nu le putem descoperi înaintea M. Sale, tot poporul român din orașe și din sate să stăm gata ca un singur om și să ne înțelegem noi între noi și să așteptăm momentul apropiat când M. Sa ne va chema ca să ne consfătuim în numele lui Dumnezeu și al drepturilor noastre ce avem a face ca să scăpăm țara de relele și primejdiile ce o amenință.

Să trăiască Comitetul național!

Jos asupritorii noștri!”²⁾

Au ales dintre ei trei reprezentanți în persoana venerabililor bătrâni Nicolae Herlea din Vinerea (Hunedoara), Teodor Onișor din Blaj și Gavrilă Trifu din Chiuzbaia (Satu-Mare), cu scopul de a merge la Viena ca să arate Impăratului cum sunt tratați Românii și conducătorii lor. După o cuvântare a Doctorului Ioan Rațiu, ținu o preafrumoasă alocuțiune, plină de cele mai frumoase sentimente naționale Moș Herlea. Intervenind polițiștii care turburară entuziasta manifestațiune, poporul era gata să-i sfâșie, dacă nu intervenea părintele Vasile Lucaciu.³⁾

1) *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie — 8 Mai și Nr. 85 din 27 Aprilie — 9 Mai.

2) Cf. Z. Păclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a Românilor din Ardeal și Ungaria în Rev. Fund. Reg. I, 1934, part. 3, p. 121—122.*

3) *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 93 din 28 Aprilie — 10 Mai.

În fiecare zi noi cete de Români soseau la Cluj. Oficialitatea alarmată de această stare de spirit, după manifestațiunea din grădina Bánffy a început să maltrateze poporul, atât pe acela ce se găsea adunat în oraș, cât și din provincie, să nu permită intrarea în oraș nouilor veniți, mai ales Moșilor care în număr de mai multe sute au fost opriți în satele din apropiere, să confişte Românilor tot ce aveau asupra lor și să-i silească să părăsească orașul. Ziarele maghiare încep să dea alarma asupra intențiunilor revoluționare ale poporului român și să ceară măsuri de siguranță pe seama maghiarimii amenințate. Într'adevăr starea spiritelor era peste măsură de nervoasă. Cei adunați la Cluj spuneau că au venit aici, deoarece au citit în „foi” ce li se pregătește conducătorilor lor, declarând că preferă să fie închiși cu toții decât să fie osândit comitetul care a făcut și a înaintat Memorandul din încredințarea poporului.¹⁾

Spre dovedirea acestui lucru fură trimiși și țărani Nicolae Herlea, Teodor Onișor și Gavrilă Trifu la Viena. Ajunși în Burgul imperial, aceștia au încercat să obțină audiență la bătrânul împărat Francisc Iosif căruia aveau să-i înfățișeze plângerile poporului român din Transilvania. Dar cum persoana sacro-sanctă a Împăratului nu putea fi deranjată cu astfel de lucruri, bieții reprezentanți ai țărânimii noastre au fost nevoiți să se mulțumească a lăsa pe masa șefului de cabinet următoarea plângere:

„Maiestatea Voastră Cesară și regească !

„Grele timpuri au ajuns Români, credinciosul popor din Transilvania. Reprezentanții aleși ai națiunii noastre, care au așternut în anul 1892 la treptele tronului un Memorand, sunt trași astăzi pentru acest act de lealitate înaintea barei judecătorești ca orice alți criminali ordinari. Ceea ce acești merituoși bărbați au făcut este numai rezultatul unei hotărâri puternice a celor 3 milioane de Români.

„Noi în numele mandatarilor noștri adunați în Cluj la 7 iulie cerem scut împotriva acestui fapt silnic al guvernului unguresc și contra rusiniei ce acela, prin procesul Memorandului, o aruncă asupra noastră.

Viena, 12 Mai 1894.

*Ai Maiestatei Voastre cei mai credincioși supuși:
Teodor Onișor, Nicolae Herlea, Gavrilă Trifu.”²⁾*

¹⁾ *Tribuna*, Nr. 88 din 30 Aprilie — 12 Mai.

²⁾ *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 99 din 5—17 Mai și *Tribuna*, Nr. 95 din 8—20 Mai și Z. Păclișanu, *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă a Românilor din Ardeal în Rev. Fundațiilor Regale*, I. 1934, part. 2, p. 342.

Pentru ca să nu creadă — ceea ce ar fi fost mai greu — și să nu se interpreteze că numai cei adunați la Cluj erau solidari cu acuzații, dar mai ales pentru a dovedi acuzațiilor că întreg poporul român este cu ei, în timp ce se desbătea procesul în sala Redutei, în toată țara poporul se întrunește în adunări protestatate. Astfel de adunări au loc în jud. Brașov, la Zărnești, în jud. Caraș la Doman, Moldova Nouă și Maidan, unde se face un Te Deum și se aprind luminări, încheindu-se cu manifestațiuni de „să trăiască națiunea română“;¹⁾ în jud. Cluj la Ghiriș unde se adună locuitorii din satele vecine; în jud. Hunedoara la Vinerea, Cugir și Jibot cu ocaziunea întoarcerii la Moș Herlea;²⁾ în jud. Bistrița-Năsăud la Sângeorgiu³⁾ în jud. Sibiu la Apoldul inferior, la Sibiu și la Gurariu au loc mari manifestațiuni cu ocaziunea zilei de 3/15 Mai;⁴⁾ în jud. Târnava Mare la Șeica Mică manifestațiunea se sfârșește cu hotărîrea celor adunați de a merge cu toți la Cluj, însă sunt împiedecați de jandarmi;⁵⁾ în jud. Timiș la Grebenați, unde după o cuvântare înflăcărată a preotului, poporul entuziasmat aclamă: „Dumnezeu să ajute dreptății; trăiască conducătorii noștri“, jurând că până va bate inima în el nu va lăsa ca dușmanii să-l nimicască⁶⁾ și la Lipova, unde din 4000 de locuitori câți avea orașelul erau de față 3000, participând la Te Deum-ul la care au fost pomeniți memorandiștii și A. Iancu; în jud. Turda la Inclasel se adunase popor și din satele vecine, numărul participanților ridicându-se la peste 4000, iar la întrebarea pretorului cum de s'a putut însufleți poporul român așa de tare i s'a răspuns: „de aci puteți vedea că poporul este una cu inteligenții săi“. Dar cele mai multe și mai entuziaste manifestațiuni au loc în jud. Târnava Mică unde trăiau mai vii în amintirea poporului adunările dela Blaj din anul 1848, la Micăsasa, Soroștin, Țapul, Tăuni, Chisar, Lunca, Lodroman, Cenade și Hususău unde se adună poporul din 7—8 sate, pentru a da și mai multă greutate protestului său, culminând cu aceea dela Blaj din 3/15 Mai.⁷⁾ Să nu se creadă însă că s'au făcut numai manifestațiunile pomenite. Vor fi fost și altele multe, însă n'au fost înregistrate de ziarele contemporane sau a fost oprită de cenzură publicarea lor.

Cei care nu s'au putut întruni pentru a-și manifesta public sentimentele de solidaritate și identitatea de simțire cu cei acuzați, au

1) *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai.

2) *Ibidem*, Nr. 92 din 5—17 Mai.

3) *Ibidem*, Nr. 93 din 6—18 Mai.

4) *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai și Nr. 95 din 8—20 Mai.

5) *Tribuna*, Nr. 89.

6) *Ibidem*.

7) *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 92 din 5—17 Mai și Nr. 95.

căutat să le facă cunoscute acestea prin adrese de aderență. În ziarele contemporane au fost publicate peste 360 astfel de adrese sosite la redacțiunile lor, înafară de nenumărate altele reținute la oficiile poștale. Din toate județele Transilvaniei afară de cele trei județe din Secuime, s'au trimis astfel de adrese iscălită de țărani și țărance, numărul semnatărilor ajungând uneori la peste 600. În toate acele adrese se accentua și se mărturisea sus și tare ca să ajungă și la urechile nedrepților judecătorești că Memorandul este fătul întregului popor român din Transilvania și nu numai al membrilor comitetului național și că poporul român se solidarizează cu toată ființa lui cu acuzații.]

Astfel poporul român din Sălișteța Sibiului într'o adresă din 23 Aprilie—3 Mai, iscălită de 414 persoane, între care 265 femei, declară sărbătorește încă odată Memorandul de al său, consimte cu toți pașii întreprinși până acuma de comitetul național și pretinde ca pentru acest Memorand numai el, poporul român, să fie judecat și nimeni altul.¹⁾ Românii din Brașov într'o adresă din aceeași zi, iscălită de 400 de persoane,²⁾ declarau răspicat: „Vrem numai să știți că loviturile ce vi se aplică vouă falnicilor stejari, sunt lovituri pe care întreg codrul le resimte. Voi stați neînfrânți, iar codrul văjăie. Codrul vostru, poporul nostru, nu vă lasă“³⁾. Femeile române din Poiana Sibiului spuneau în adresa lor de aderență din 23 Aprilie—5 Mai, iscălită de 115 persoane: „Noi femeile române din Poiana, comitatul Sibiului, ne-am hotărât a înștiința pe fruntașii noștri că inima și sufletul nostru sunt la ei și cu ei și la bărbații și la copilașii noștri le vom șopti acum și totdeauna ca să-i cinstească pe adevărații apostoli ai mântuirii neamului românesc.“⁴⁾ Românii din Valea Lupșei în adresa lor din 23 Aprilie,

¹⁾ *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie—8 Mai.

²⁾ *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 92 din 29 Aprilie — 11 Mai și *Tribuna*, Nr. 87 din 29 Aprilie — 11 Mai. Dela Brașov mai sosesc adrese de aderență din partea femeilor române, iscălită de 460 de persoane, din partea domnișoarelor române, iscălită de 265 de persoane și o alta din partea cetățenilor din Brașov, după cum trimit o astfel de adresă și Românii din Bran și jur. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 91 din 26 Aprilie — 8 Mai și *Tribuna*, Nr. 103 din 18—30 Mai.

³⁾ *Tribuna*, Nr. 98 din 2—12 Mai. Din jud. Sibiu se mai trimit astfel de adrese din partea Românilor din Tilișca, iscălită de 271 persoane între care și 92 de femei, dela meseriașii români din Sibiu, iscălită de 56 de persoane, o altă adresă din Sibiu, iscălită de peste 100 de persoane, dela femeile române din Sibiu, iscălită de 34 de persoane, dela fetele române din Sibiu și jur, iscălită de 50 de persoane, dela Românii din suburbia Iosefină din Sibiu, iscălită de 56 de persoane între care 21 de femei, dela Românii din Săcel, iscălită de 118 persoane între care 40 de femei, dela Românii din Gurariu, iscălită de 120 de persoane, dela Românii din Sad, iscălită de 117 persoane, dela Românii din Boița, iscălită de 328 persoane între care 114 femei, dela Românii din Alămor, iscălită de 230 de persoane între care 84 de femei,

iscălită de 40 de persoane, într'o dărză declarațiune așa cum era caracterul lor de Moți, scriau: „Noi poporul român din Valea Lupșei ne grăbim a striga în fața lumii întregi că una suntem cu voi în simțăminte, în gânduri și în aspirațiuni. Procesul ce vi s'a făcut vouă, nouă ni s'a făcut. Amuțească deci toate acele voci care cearcă o despărechere între noi poporul și domnii noștri conducători. Pe calea apucată înainte, căci noi având cunoștință deplină despre dreptatea sfintei noastre cauze, cu voi suntem. Inimile noastre cu voi sunt și vor rămâne până la ultima suflare“.¹⁾ Românii din comuna Neagra (Arad) cereau în adresa lor din 30 Aprilie—12 Mai, iscălită de peste 200 de persoane, în frunte cu preotul și învățătorul satului: „Spuneți lumii și noi vom adeveri că ați lucrat ca încrezuții noștri; spuneți lumii că plângerile înaintate de voi M. S. sunt plângerile noastre, durerile scrise în acele plângeri sunt durerile noastre, iar trăgându-vă pe voi la răspundere, răspunderea cade asupra noastră, asupra imputernicțiilor voștri, asupra poporului român“.²⁾ Românii din Sălcud (Târnavă Mică), declarau la 15 Mai: „Poporul român din comuna Sălcud,

etc. Românii din suburbia Iosefină spuneau în adresa lor din 21 Mai: „Alătura suntem cu voi cu trup și suflet și nici zăvoarele temniței nu vor putea să ne despartă de voi. Voi sunteți conducătorii noștri și noi pe voi vă urmăm în zile grele de luptă națională“, iar cei din Alămor declarau în adresa lor din 5 Mai: „Subscrișii locuitorii din Alămor, bărbați, femei, bătrâni și tineri ne alăturăm cu trupul și cu sufletul vouă, spunând întregii lumi că Memorandumul nu e al vostru numai ci al întreg poporului român din Ardeal și Ungaria; judecata ce vi se face vouă este și va fi a întreg poporului român“. Cf. *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie — 8 Mai, Nr. 85 din 27 Aprilie — 9 Mai, Nr. 88 din 30 Aprilie — 12 Mai, Nr. 92 din 5—17 Mai, Nr. 93 din 16—18 Mai, Nr. 97 din 11—23 Mai și Nr. 98 din 12—24 Mai.

¹⁾ *Tribuna*, Nr. 98 din 2—14 Mai. O adresă identică trimit și Românii din Lupșa-Hădărău. Din jud. Turda se mai primesc astfel de adrese dela Românii din Certeje, iscălită de 90 de persoane între care 18 femei, dela Românii din Velcheriu, iscălită de 23 de persoane. Aceștia din urmă spuneau în adresa lor trimisă în ziua Învierii: „Tot pasul vostru, toată lucrarea voastră este a noastră, a poporului pe care-l reprezentați... Să iee odată la cunoștință (Ungurii) că poporul român este neîndreptățit și că clenodiile sale scumpe erezite (moștenite) dela străbuni, morți numai le dăm“. Cf. *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie — 8 Mai, Nr. 85 din 27 Aprilie — 9 Mai, Nr. 94 din 7—19 Mai și Nr. 102 din 17—29 Mai.

²⁾ *Tribuna*, Nr. 83 din 25 Aprilie — 7 Mai. Din jud. Arad se mai primesc astfel de adrese dela Românii din Bodești, iscălită de 15 persoane, dela cei din Zărand, iscălită de 21 de persoane între care 7 femei, dela cei din Nădab, iscălită de 78 de persoane, dela cei din Măderat, dela cei din Siclău, iscălită de 31 de persoane, dela cei din Socodor, etc. Cei din Bodești spuneau: „Voi ai noștri sunteți, noi suntem ai voștri, voi pe noi ne reprezentați și dacă veți și suferi pentru sfânta noastră cauză, vă mărturisim că suferința voastră asupra noastră se restrânge“. Cf. *Tribuna*, Nr. 84 din 26 Aprilie — 8 Mai, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 92 din 5—18 Mai și Nr. 102 din 17—29 Mai.

bărbați, femei, tineri, bătrâni, mari și mici salută cu entuziasm pe stegarii poporului român care cu fruntea ridicată stau pe banca acuzaților la Golgota. Cugetul și inima lui e aproape de voi, căci pentru ei luptați; suferințele voastre sunt ale lui, pe toate căile vă urmează și declară că procesul Memorandului e procesul lor; judecați fiind luptătorii noștri, judecată va fi toată suflarea românească".¹⁾

Pentru a sfârși aceste câteva spicuiuri ce ni s'a părut mai caracteristice, din sutele de adrese sosite din toate unghiurile țării, vom mai lăsa să urmeze încă una, aceea a poporului român din Obreja (Caraș), iscălită de 116 persoane între care și 44 femei, caracteristică pentru felul cum știa poporul român să-și oglindească în versuri improvizate starea sufletească :

*Să nu gândiți că singuri stați în judecată,
Suntem și noi acolo, chiar cu voi de-odată
Cuvintele rostite din pieptul vosr român
Voi le-ați dus acolo din al nostru sân.
La osânda ce dușmanul sigur pe voi pune
Cu drag lua-vom parte cu întreaga-ne națiune.
Trăiască luptătorii, cari luptă și-au luptat;
Să trăiască țara, dreptatea și Regele Impărat.²⁾*

Nici Români din celelalte județe ale țării transilvane n'au rămas mai prejos. Astfel de adrese se primesc din mai multe comune ale jud. Alba,³⁾

¹⁾ *Tribuna*, Nr. 93 din 6—18 Mai. Din jud. Târnava Mică se mai primesc adrese de aderență dela Români din Blaj (femeile meseriașilor, meseriași și sodalii români) dela cei din Chirileu, iscălită de 20 de persoane, dela cei din Boziaș și dela Români din Târnava Mică. Cf. *Tribuna*, Nr. 85 din 27 Aprilie — 9 Mai, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 98 din 12—24 Mai.

²⁾ *Tribuna*, Nr. 93 din 6—18 Mai. Din jud. Caraș mai trimit adrese de aderență Români din Maidan, din Gherliște, din Bozovici, iscălită de 21 de persoane. Cf. *Tribuna*, Nr. 92 din 5—17 Mai și Nr. 102 din 17—29 Mai.

³⁾ Din jud. Alba se primesc adrese din partea Românilor din Ighiel, dela Români din Cergăul Mare, iscălită de 20 de persoane, dela cei din Craiva, iscălită de 29 de persoane, dela cei din Abrud, dela cei din Mogoș, iscălită de 80 de persoane, dela cei din Cioara, iscălită de 600 de persoane: bărbați, bătrâni, juni, tineri, femei, fete și copii, dela cei din Zlatna, etc. Români din Ighiel spuneau în adresa lor din 30 Aprilie—12 Mai: „Poporul român din com. Ighiel declară înaintea lumii civilizate că plângerile subțernute în Memorandum sunt plângerile poporului român”. Cei din Zlatna, scriau la 7 Mai: „Am trimis și delegații noștri spre a rușina pe aceia care susțin că voi sunteți izolați de corpul mare național și luptați numai principiile voastre, spre a dovedi că una suntem, că toate dorințele voastre sunt ale noastre”. Cf. *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 93 din 5—18 Mai, Nr. 97 din 11—23 Mai, Nr. 98 din 11—24 Mai, Nr. 102 din 17—29 Mai și Nr. 103 din 18—30 Mai.

ale județului Bihor,¹⁾ ale județului Bistrița-Năsăud,²⁾ ale județului Cluj,³⁾ ale județului Făgăraș,⁴⁾ ale județului Hunedoara,⁵⁾ ale județului Săjaj,⁶⁾ ale județului Severin,⁷⁾ ale județului Satu-Mare,⁸⁾ ale

¹⁾ Din jud. Bihor se primesc adrese dela Români din com. Horodniceni de jos și dela cei din Almaș. Cf. *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai.

²⁾ Din jud. Bistrița-Năsăud se primesc adrese din com. Feldru, Sfornea, Bichigiu, iscălită de 52 de persoane, din Nepos, iscălită de 188 de persoane, între care 56 de femei, din Salva, iscălită de 64 de persoane, din Ilva Mare. Cei din Salva scriau la 7 Mai: „Comuna Salva își ține de sfântă datorință a declara sus și tare, că membrii comitetului național au lucrat în numele nostru”. Cf. *Tribuna*, Nr. 85 din 27 Aprilie — 9 Mai, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 92 din 5—17 Mai, Nr. 97 din 11—23 Mai.

³⁾ Din jud. Cluj trimit adrese de adeziune Români din com. Feleac și cei din com. Giula. Cei din com. Giula scriau la 15 Mai: „Urgia vrășmașilor să nu vă intimideze, de osândă să nu aveți teamă și de întunerecul temnițelor să nu vă înfricați, căci cu voi stă la judecată și cu voi va sta la osândă întreg poporul românesc”. Cf. *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai și 97 din 11—23 Mai.

⁴⁾ Dela femeile române din Țara Făgărașului și dela Români din Țara Făgărașului. Cf. *Tribuna*, Nr. 97 din 11—23 Mai.

⁵⁾ Din jud. Hunedoara trimit adrese de adeziune Români din Deva, cei din Varmaga, cei din Luncoiul de jos, cei din Scroafa, iscălită de 36 de persoane, cei din Bucium-Șasa, iscălită de 120 de persoane, între care 33 de femei, cei din Bucium-Isbita, cei din Hațeg, iscălită de 54 de persoane între care 15 femei, cei din Hunedoara, Româncele din Hunedoara, cei din Orăștie, fetele române din Orăștie, iscălită de 13 persoane, cei din Valea-Brad, iscălită de 25 de persoane, cei din Livezeni, etc. Români din Deva spuneau în adresa lor de aderență: „Poporul român bărbați, femei, tineri, bătrâni, mici și mari din opidul Deva cu trup și suflet declară că procesul Memorandului e procesul lor; judecându-se și osândindu-se reprezentanții legitimi ai noștri judecați și osândiți vom fi noi poporul”. Români din Bucium-Șasa spuneau în adresa lor din 7 Mai: „Memorandul este cea mai sinceră expresiune a voinței și a dorinței poporului român. Și procesul Memorandului nu este numai al vostru, ci este procesul poporului român întreg... voi sunteți sufletul care dă viață întregului popor român, pentru aceea nu va fi putere în lume care să ne desprată de voi”. Cf. *Tribuna*, Nr. 85 din 27 Aprilie—9 Mai, Nr. 88 din 30 Aprilie—12 Mai, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 90 din 3—15 Mai, Nr. 94 din 7—19 Mai și Nr. 102 din 17—29 Mai.

⁶⁾ Dela Români din Orteleac, iscălită de 52 de persoane. Cf. *Tribuna*, Nr. 90 din 3—15 Mai.

⁷⁾ Dela Români din Caransebeș, care spuneau: „Impărtașiți fraților tribunului și procurorului că gravaminele cuprinse în Memorandum sunt ale poporului român întreg și judecata ne va lovi deopotrivă fără deosebire pe toți”. Cf. *Dreptatea*, Nr. 94 din 27 Aprilie—9 Mai.

⁸⁾ Din jud. Satu Mare trimit adrese Români din Finteușul Mare, cei din Șomcuta Mare, iscălită de 24 de persoane, cei din Sisești, iscălită de 176 de persoane. Aceștia din urmă spuneau în adresa lor: „Acel Memorand e și al nostru în toate proiectele sale... Procesul pornit împotriva comitetului național este o prigonire împotriva întregului popor român și îi rugăm pe fruntașii noștri conducători ca fără de frică să pășască înainte în lupta sfântă pentru dobândirea dreptului poporului român și-i încredințăm că noi pururea una suntem cu ei”. Cf. *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai și Nr. 94 din 7—19 Mai.

judetului Someș,¹⁾ ale judetului Târnava-Mare²⁾ și ale judetului Timiș.³⁾

Întoarcerea acuzațiilor dela Cluj în orașele lor, a constituit motive noi pe seama poporului pentru a-și manifesta simțămintele sale de solidaritate cu aceștia și de a dovedi lumii dorința și voința sa nestrămutată la o vieață de libertate într'o țară unde libertatea era în temnițe. Drumul condamnaților dela Cluj a fost același drum triumfal ca și la plecare. Cu toate că nu se știa dinainte ziua întoarcerii, toate gările erau înțesate de lume. Țăranii îmbrăcați în haine de sărbătoare, cu flori în mână, așteptau sosirea trenului, la ivirea căruia poporul intona imnul său național, cântecul redeșteptării, iar femeile și fetele aruncau flori în vagoanele în care se găseau condamnații, în timp ce în sat sunau clopotele bisericilor a sărbătoare. În gara din Sibiu peste 3000 de persoane așteptau sosirea trenului, la oprirea căruia un puternic strigăt de „să trăiască” și „bine ați venit” a răsunat ca dintr'un piept din piepturile celor 3000 de Români. La banchetul oferit condamnaților, primul cuvânt rostit a fost al țăranului din Porcești, Zaharia Greco, care tâlmăci în cuvinte simțite sentimentele de iubire de neam ce încălzeau sufletul țăranului român și solidaritatea cu conducătorii săi.⁴⁾ La Alba-Iulia, cu ocaziunea întoarcerii avocatului Rubin Pațiția, la fel gara era înțesată de lume, — peste 3000 persoane — în majoritate țărani români din împrejurimi, care au manifestat călduros la adresa celui sosit.⁵⁾ Aceeași manifestațiune i s'a făcut lui Mihail Veliciu în

1) Din județul Someș se trimit adrese din partea Românilor din Losna Mare, din partea aceloră din Ileana Mare și dela cei din Lăpușul unguresc. Cf. *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 97 din 11—23 Mai și Nr. 98 din 12—24 Mai.

2) Din jud. Târnava Mare trimit adrese de aderență femeile române din Dârlos, Români din Șeica mare și cei din Sighișoara. Cf. *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 92 din 27 Aprilie—9 Mai și *Tribuna*, Nr. 89 din 1—13 Mai.

3) Din jud. Timiș se primesc adrese de adeziune dela Români din com. Guilvăs, iscălită de 17 persoane, dela cei din Vinga și jur, dela cei din Grebenați, dela cei din Sacud, dela cei din Sănniclaul Mare, iscălită de 300 de persoane, dela cei din Gaiul Mic, dela cei din Tolvadia, iscălită de 40 de persoane, două dela cei din Biserica Albă: una din partea femeilor iscălită de 26 de persoane și alta din partea bărbaților iscălită de 29 de persoane, două dela cei din Cenad: una din partea femeilor iscălită de 75 de persoane și alta din partea bărbaților iscălită de 112 persoane. Cf. *Tribuna*, Nr. 88 din 30 Aprilie—12 Mai, Nr. 89 din 1—13 Mai, Nr. 92 din 5—17 Mai, Nr. 96 din 1—22 Mai, Nr. 102 din 17—29 Mai și Nr. 103 din 18—30 Mai.

4) *Tribuna*, Nr. 102 din 17—29 Mai.

5) *Ibidem*, Nr. 104 din 19—31 Mai. Despre manifestațiunile dela Alba-Iulia și despre maltrătarile poporului cu această ocaziune vezi R. Pațiția, *Amintiri din timpul Memorandului în Transilvania*, 1944, Nr. 4—5, p. 292—297.

drumul dela Arad la Chișineu.¹⁾ Lângă Ludoșul de Mureș, la Inclăzel, întorcându-se Vasile Suciul și Romul Orbean, președintele și secretarul cercului, dela Cluj, au fost întâmpinați de o mare mulțime de oameni care au manifestat puternic pentru condamnați, iar reprezentanții poporului: Vasile Vodă, din partea bărbaților, Anisia Crețu din partea femeilor, Simion Mureșan din partea tinerilor, Anica Șoptorean, din partea fetelor și Letiția Inclăzel din partea elevilor, țin cuvântări de bineventare.

Dacă autoritățile și ziarele românești contemporane nu îndrăsnesc să împărtășească această stare de spirit revoluționar ce domnea la poporul român de pretutindeni în acea vreme, deoarece aceasta ar fi servit oficialității maghiare ca justificare pentru a lua măsuri și mai drastice împotriva poporului și a conducătorilor săi, ziarele și oficialitățile maghiare în schimb se făceau interpretele, chiar dacă exagerau întrucâtva lucrurile, a atmosferei încărcate ce domnea în Trănsilvania. Astfel la 25 Aprilie—7 Mai, prefectul jud. Alba, informa Min. de Interne că după știrile primite din Blaj, scopul conducătorilor este ca prin masele impunătoare de țărani să se organizeze manifestațiuni, la Blaj observându-se chiar o febrilă agitațiune, ținându-se cele mai fantastice planuri. La 9—19 Mai, același prefect scria că, mișcarea valahă din acel județ a crescut într'atâta, iar prin condamnarea acuzaților poate lua o direcțiune periculoasă, căci ea a pătruns în cele mai largi și în cele mai de jos cercuri ale poporului; masele fanatizate pot fi oricând mobilizate de conducători, care pot dispune de ele cum vor; situațiunea maghiarimii din județ devine pe zi ce trece mai grea, în urma spaimei de neînchipuit pe care i-o inspiră atitudinea amenințătoare a „valahimii”, căci masele fanatisate se pot deda la violențe și la nesupunere față de autorități, după condamnarea acuzaților urmând să aibă loc mari manifestațiuni. În urma acestor constatări, prefectul propune unele măsuri ce trebuiesc luate: 1. Să i se pună la dispozițiune forța armată necesară reprimării mișcărilor; 2. Să se intervină la direcțiunea liceului din Blaj a opri pe elevii care poartă tricolorul României, iau parte activă la opera de agitațiune a poporului și prin intonarea cântecelor naționale contribue la ațâțarea sentimentelor naționale ale poporului, a-i opri dela orice manifestațiuni, în caz contrar se vor lua măsuri împotriva liceului; 3. „Intru cât se poate afirma că în agitațiunile actuale, preoții uniți au o parte cu mult mai mare decât cei ortodocși, ba mai mult chiar, firele mișcării sunt în mâinile unor membrii ai consistorului din Blaj, e necesar ca scaunul mitropolitan din Blaj să fie ocupat de o persoană energică și de încredere în ce privește sentimentele sale

¹⁾ *Ibidem*, Nr. 111 din 29 Mai—10 Iunie.

patriotice, dat fiind că vicarul Ion M. Moldovan nu numai că nu e dispus a înfrâna agitațiunea fără frâu a preoțimii, ci poate fi socotit ca șeful invizibil și conducătorul secret al întregii mișcări". 4. Dublarea jandarmilor din Teiuș, Blaj, Ocna-Sibiului și Aiud. Raportul prefectului era însoțit de două rapoarte ale prim-pretorului din Blaj și de unul al celui din Ighiu. Cel dintâi spunea că vizitând pe vicarul I. M. Moldovan, acesta i-a spus că numai datorită intelectualilor poporul este destul de liniștit și că a fost arestat în comuna Mănărade un oarecare Costea care a umblat din casă în casă, făcând recensământul tuturor Românilor peste 16 ani, pentru a cunoaște în caz de războiu numărul acestora. Al doilea raporta că în comuna Galtiu populația a ținut în noaptea de 5 Mai o adunare în casa preotului unit Iosif Șerban, hotărând să se răscoale și să omoare pe toți „nevalahii” dacă autorii memorandului vor fi condamnați. Pregătitorii răscoalei sunt preoții din Galtiu, Coșlar și Oiejdeja. X

În același sens este și raportul prefectului jud. Târnava-Mică, acuzând pe preoți și în rândul întâi pe cei uniți, ca răspunzători de întreaga situațiune și de urmările ei, cerând a fi luate unele măsuri de prevenire: 1. Să fie urmărită corespondența trimisă de acuzații din Cluj, de Comitetul național din Sibiu și de „Tribuna” învățătorilor și preoților; 2. Să se facă percheziții la domiciliul agitatorilor cunoscuți și 3. Să fie angajați spioni în rândurile Românilor. X

Asemănătoare și stăpânite de spaima unei apropiate răscoale sunt și rapoartele celorlalți prefecti din Transilvania, precum și cele ale gen. Török Ferencz inspectorul general al jandarmeriei ungurești, luându-se măsuri energice de reprimare a mișcărilor și de împiedecare a legăturilor cu frații de dincolo de Carpați, ziarele și revistele cărora nu mai puteau pătrunde în Transilvania.

Așa ziarul *Hazánk* din 5 Mai scria că Moșii care erau înformați că Dr-ul Ioan Rațiu, noul principe al Valahilor, n'a putut fi încoronat din pricina Maghiarilor, sunt de tot fanatizați, iar cei sosiți la Cluj au apărut pe străzile orașului cu bâte mari și cu buzdugane ghintuite cu cuie și fiecare avea ascuns în curea cuțite mari și iatagane.¹⁾ Ziarul *Magyar Hirlap* din aceeași vreme prezenta situațiunea în culori și mai întunecate, spunând că Ungurii sunt foarte supărați pe Români, deoarece peste tot se lățise în oraș vestea că un conflict sângeros între Valahi și Maghiari este aproape inevitabil.²⁾ Cu ocaziunea manifestațiunii dela Blaj din 3/15 Mai, ziarul

¹⁾ *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 93 din 28 Aprilie—10 Mai.

²⁾ *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 94 din 29 Aprilie—11 Mai.

maghiar *Kolozsvár* într'o telegramă din 15 Mai dată din Blaj spunea că agitațiunea între Români era așa de mare încât se băteau copiii pe stradă, iar Ungurii erau amenințați că vor fi omoriți cu toții.¹⁾ Ziarul *Ellenzék* din 18 Mai avea informațiuni și mai precise și anume că la Ormeniș (jud. Turda) și în satele vecine, Românii țin câte 2—3 adunări pe săptămână, iar Moții nici nu tăgăduiesc că se pregătesc de lucruri mari. Așteaptă numai sfârșitul procesului dela Cluj pentru ca apoi la 3 Iunie să deslănțuie revoluțiunea.²⁾ Mai știau aceste ziare că în Munții Apuseni erau adunați peste 20.000 de Români înarmați.³⁾ Același ziar *Ellenzék* cu șase zile mai târziu scria într'un articol intitulat: Muncă de subminare, că în urma îndrumărilor date de episcopii români, preoții ațâță mereu poporul împotriva ideii de stat; se înțeleg la adunări și la petreceri, ba învățătorii au copiat cu copiii de școală scrieri revoluționare. Din Zlatna toți Maghiarii s'au refugiat. Patru episcopi și anume acela din Oradea, Gherla, Blaj și Lugoj, au dat ordine să se aranjeze meetinguri de protest în diecezele lor... Ținuta Valahilor e hotărât amenințătoare. Comitatele Hunedoara, Alba Inferioară și Sibiu, stau în legătură întru conducerea mișcării. Locul de întâlnire e la Institutul de credit și economii „Iulia” din Alba-Iulia. În orașul acesta s'a început agitațiunea valahă și agitatori fără suflet ațâță masele pașnice. Ei țin noaptea adunări prin biserici și dimpreună cu preoții fanatizează poporul. Răul crește, iar valurile agitațiunii trec și peste Muntele Crâiului... Azi și în Ciongrad se simte puternic munca de subminare valahă. În părțile Hălmagiului și a Cinteului (jud. Arad) fierberea a luat proporții așa de mari, încât ne putem aștepta la ce e mai rău... Valahii așteaptă ora răzbunării.⁴⁾ Corespondentul ziarului *Pesti Naplo* scria la 29 Mai că a auzit țărani români amenințând; le-a văzut ochii injectați de sânge; i-a auzit strigând către jandarmi că nici pe copiii care sug nu o să-i ierte.⁵⁾ În sfârșit, în această ordine de idei este prețioasă și mărturia ziarului *Hazánk* din 21 Mai care scria că din părțile transilvane mereu sosesc știri alarmante despre ținuta Românilor. Mai spunea că Românii din Transilvania dela 1848 nicicând n'au fost în mai mare neliniște ca acum. Astăzi liniștea Transilvaniei atârnă numai dela dorința comitetului național român — declară ziarul.⁶⁾

1) *Tribuna*, Nr. 95 din 8—20 Mai.

2) *Tribuna*, Nr. 97 din 11—23 Mai.

3) *Ibidem*, Nr. 92 din 5—17 Mai.

4) *Gazeta Transilvaniei*, Nr. 109 din 17—29 Mai.

5) *Tribuna*, Nr. 104 din 19—31 Mai.

6) *Ibidem*, Nr. 100 din 14—26 Mai.

Intradevăr liniștea țării atârna în împrejurările acelea numai de voința comitetului național. Căci spiritele erau în deajuns de pregătite și înfierbântate pentru a deslănțui o furtună revoluționară ca cea dela 1848. Flacăra răscoalei ardea în piepturile tuturor Românilor dintre Carpați și Tisa care așteptau numai un semn pentru a porni la luptă. Mai ales Moții, acei oameni dârzi și hotărâți erau într'o stare de supra-tensiune nervoasă, iar dacă s'ar fi aflat cineva care să arunce scânteia, dacă s'ar fi aflat un alt lancu, care să spună ca la 1847 că nu cu argumente filosofice și umanitare vor putea fi învinși tiranii, ci numai cu lancea lui Horia, aceștia nu ar fi pregetat un moment să pună mâna pe acea lance ca și cu două veacuri și mai bine înainte. Dar membrii comitetului erau cu toții oameni mai în vârstă, mai ponderați, care au căutat să împiedece deslănțuirea unei furtuni și nu să o provoace. Nici amestecul Regelui Carol I al României nu este exclus la împiedecarea izbucnirii unei revoluțiuni cu această ocaziune, fapt pentru care s'a simțit „obligat moralmente” să intervină la Impăratul Francisc Iosif pentru eliberarea condamnaților. Numai astfel s'a evitat repetarea anilor 1784—85 și 1848—49 la 1894.